Recenzija

ISTORIJOS LOBIS, NESUDEGINTAS GAISRO IR LAIKO

SILVA POCYTĖ

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: silva.pocyte@briai.ku.lt

2011 metų išvakarėse mokslininkai ir visi besidomintys Mažosios (Prūsų) Lietuvos XIX a. antrosios pusės lietuvių tautinio atgimimo istorija buvo pamaloninti netikėta ir vertinga dovana: Domo Kauno ir Audronės Matijošienės sudarytu ir parengtu šaltinių rinkiniu *„Auszros" archyvas: Martyno Jankaus rinkinys*[1]. Šis leidinys yra unikali šaltinių publikacija, kuri praturtina Lietuvos tautinio atgimimo priešaušrio – „Auszros" laikotarpio – kultūrinę, visuomeninę ir politinę aplinką. Leidinio atsiradimą lėmė 2008 m. pavasarį Kaune remontuojant namą aptiktas radinys, kurio neįkainojamą kultūrologinę, istorinę, kalbinę vertę atskleidė profesionalų mokslininkų žvilgsnis ir peržiūra. 184 laiškus, atvirlaiškius rašė 57 autoriai, tarp kurių dominuoja Georgas Sauerweinas, Andrius Jonas Vištelis-Višteliauskas, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Petras Vileišis ir kiti to meto šviesuoliai. Šis epistolinis radinys yra svarbi aušrininko Martyno Jankaus archyvo dalis, fragmentuotai pateikianti ir rekonstruojanti XIX a. pabaigos Didžiosios ir Mažosios (Prūsų) Lietuvos kultūrininkų ryšius, liudijanti svarbiausias anuometines visuomenės aktualijas: lietuvininkų Vokietijos ir lietuvių Rusijos imperijose nutautėjimo problemą, mokslo sklaidos ir savišvietos būtinybę, kaip svarbiausią tautos formavimosi ir tautiškumo išlikimo garantą.

Leidinys yra sudarytas iš kelių dalių. Pratarmėje rengėjai pateikė radinio atsiradimo faktą, apibūdino rankraščių fizinę būklę, pristatė laiškų pateikimo tvarką. Čia iškeliama svarbi mintis apie skaitmeninio „Auszros" archyvo projektą, kurį norint vykdyti pirmiausia būtų privalu surasti ir sutelkti į visumą XX a. pradžioje išblaškytas archyvo dalis. Tad prieš kelerius metus rasta archyvo dalis ir parengta jos mokslinė publikacija yra svarbus šaltiniotyrinis dar-

[1] *„Auszros" archyvas: Martyno Jankaus rinkinys.* Sudarė ir parengė Domas Kaunas, Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. 492 p.

bas, atviras tarpdisciplininei kalbotyros, literatūrologijos, istorijos, knygotyros ir kt. prieigai. Pratarmėje įžvalgiai pabrėžta, kad „rankraščiai teikia naujų galimybių geriau pažinti knygnešių sąjūdžio organizaciją ir dalyvius“ [19]. Kita vertus, čia pervertintas Mažosios Lietuvos lietuvių kultūrinio judėjimo lygmuo, kuris nei „Auszros“, nei vėlesniu laikotarpiu nesusiformavo kaip autonomiškas tautinis sąjūdis, ir bendradarbiavimas tarp Mažosios bei Didžiosios Lietuvos lietuvių iki pat Pirmojo pasaulinio karo, ypač politinėje plotmėje, išlieka santūrus. Tokią išvadą liudytų ir lietuvininkų periodinės spaudos puslapiuose reikštos mintys, jog tarp abiejų *Lietuvų* egzistuoja politikos, kultūros ir tikybos sienos, vienos kurių – politikos bei tikybos – kažin ar kada būtų sugriautos, o kultūriniai skirtumai gali išnykti „abypusiai [...] gyvenantiems lietuviams vienširdžiai savo kultūros auklenimu besirūpinant“ [4]. Taip pat pažymėtina, kad tautinio kultūrinio atgimimo XIX–XX a. sandūroje Didžiojoje Lietuvoje mastams negalėjo prilygti lietuvininkų Vokietijos imperijoje kultūrinis judėjimas, nes jie, anot Jono Šliūpo, „augštai nesimokina“ [28], ir tai neleido susiformuoti stipriam inteligentijos sluoksniui, kuris būtų galėjęs kurti savąją nacionalizmo koncepciją. Tad lietuvininkai „sąvokoms „lietuvis“ ir „vokietis“ dažnai tebepriskirdavo socialinės padėties ar kultūrinių skirtybių implikacijas“ [22]. Negausias lietuvininkų inteligentijos pajėgas patvirtintų ir tik keletas Mažosios Lietuvos veikėjų pavardžių, randamų tarp *„Auszros“ archyvo* autorių: Martynas Jankus, Jurgis Mikšas, Jonas Padagas, Jerkmonas Penčiukas, Jonas Smalakys, Kristupas Voska.

Svarbią leidinio dalį sudaro prof. habil. dr. D. Kauno analitinis straipsnis „Auszros“ archyvas ir jo likimas“, kuriame pristatomos pirmojo Didžiajai Lietuvai skirto laikraščio „Auszra“ archyvo kūrimosi aplinkybės ir jo (iš)likimo peripetijos. Čia tyrinėjamas ne tik vieno iš aktyviausių Mažojoje Lietuvoje spaustuvininko Martyno Jankaus vaidmuo kuriant laikraščio archyvą, bet ir atskleidžiami intriguojantys XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės tautinio ir kultūrinio judėjimo veikėjų bendravimo ir bendradarbiavimo siužetai. „Auszros“ archyvo, kaip svarbaus kultūros paveldo ir tautos istorijos dėmens, fragmentai, net ir šiomis dienomis pateikiantys netikėtų atradimų džiaugsmą, autentišku žodžiu papildo kultūriškai ir tautiškai brendusios XIX a. antrosios pusės Lietuvos panoramą. Įvertindamas radinio dydį ir vertę, straipsnio autorius išskiria penkias temas, kurias tiriant „Auszros“ archyvas papildo iki šiol mokslinėje apyvartoje disponuojamą šaltinių bazę naujais faktais ir suteikia galimybę daryti naujas įžvalgas ir apibendrinimus. Tai „Auszros“ bendradarbių, platintojų ir vartotojų tinklo formavimosi analizė, spaudos vaidmuo tautiniame sąjūdyje, Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio sąveikos tyrimai, lietuvių kultūrinio arealo geografijos atskleidimas ir tautinio sąjūdžio dalyvių biografinės medžiagos papildiniai [10]. Prie šių išvardytų temų būtų galima pridėti dar vieną labai reikšmingą, tačiau iki šiol beveik netyrinėtą potemę apie Mažosios Lietuvos

lietuvių padėtį tremtyje Pirmojo pasaulinio karo metais. Mokslininkams šią temą per M. Jankaus šeimos likimo prizmę padės atskleisti tarp „Auszros“ archyvo rankraščių rastas 1915 m. rašytas beveik šimto puslapių apimties M. Jankaus dienoraščio „Kelionė į Syberijos pakraštį“ fragmentas [8].

Didžiausią ir vertingiausią leidinio dalį sudaro profesionaliai atliktas „Auszros“ archyvo perrašas, išsaugojęs originalaus teksto individualias rašybos ypatybes, laiškų ir atvirlaiškių autorių pristatymai ir tekstiniai komentarai. Iš autorių pristatymų galima susidaryti išsamų vaizdą apie M. Jankaus ir „Auszros“ aplinkoje veikusių asmenų įtaką to meto lietuviškai aplinkai, pateikti paaiškinimai apie laiškuose minimas asmenybes, vietoves, draugijas padeda orientuotis to meto tautinėje, kultūrinėje, veikėjų tarpusavio bendravimo aplinkoje. Šaltiniai yra spausdinami pagal autorius abėcėline seka, tad skaitytojui yra nesunku knygoje rasti reikalingo veikėjo tekstą. Personalijų ir minimų dokumentuose vietovardžių paieška lengvina ir rinkinio gale publikuojamos asmenvardžių bei vietovardžių rodyklės.

Rašyti recenziją šaltinių rinkiniui yra gana komplikuota užduotis, nes šaltiniai patys savaime iškalbingi – juos reikia tik mokėti perskaityti, interpretuoti ir įtraukti į šiuolaikinę mokslo apyvartą. Naudojantis proga, galima plačiau paanalizuoti publikuojamus dokumentus ir per juose skelbiamą autentišką žodį pajausti ir įsigilinti į XIX a. pabaigos kultūrinę ir tautinę panoramą. „Auszros“, kaip pirmojo lietuviško laikraščio, skirto Didžiajai Lietuvai, svarba formuojant lietuvių tautinio atgimimo idėjas nekėlė abejonių nei XX a. pradžios kultūros ir visuomenės istorikams [20], nei dabartiniams tyrinėtojams, teigiantiems, jog „Auszra“ „propagavo tautinį sąmoningumą, pasisakė prieš rusifikaciją ir polonizaciją, lietuviams, lietuvių kalbai reikalavo bent jau tokių pat teisų, kokias turėjo kitos, mažiau engiamos Rusijos imperijos tautos <...>“ [1]. Lenkiškumo ir rusifikacijos politikos aplinkoje rašyto „Auszros“ žodžio įtaiga lietuviško tautinio judėjimo darbininkams, būsimiems inteligentijos varikliams chrestomatiškai yra iliustruojama Vinco Kudirkos pavyzdžiu. Perskaitęs pirmąjį laikraščio numerį, jis, rodos, išgirdęs Lietuvos balsą, „sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį“, kuris privertė V. Kudirką atsistoti lietuviškumo pusėn ir jo nesigėdyti [11]. Analogiškus pasididžiavimo lietuvišku žodžiu įspūdžius liudija ir „Auszros“ archyve“ publikuojamas Kielcų (Lenkija) gimnazijos mokytojo Jono Matulevičiaus laiškas, 1884 m. rašytas M. Jankui. Jame autorius teigia su neapsakomu džiaugsmu skaitęs „eiletes szio gražaus, tyrais, lietuviszkais žodelies sudeto laikraszczio“, nesitikėjęs, jog „butu galima lietuviszkoj kałboje iszaiszkinti visas giliausias ir aukszcziausias mislis [mo]kslo ir dainos“ ir su didžiule gėda prisipažino per menkai žinąs „savo prigimtą puikią kalbelę <...>“ [15]. Panašūs pasididžiavimo lietuvišku leidiniu jausmai atsispindi ir Motiejaus Noviako iš Vilkaviškio apskrities laiške M. Jankui. Autorius išreiškė viltį, kad „Auszra“ suteiks informacijos apie įvykius Lietuvoje, tai leis atbusti lietuviams įvairiuose jos kampuose, nes ligi tol „ne mias ne mislije neturėjome kadtai galetu būti koksaj taj lietuviszkas

łaikrasztis“ [17]. Šie pavyzdžiai liudija, jog lietuviai, ypač inteligentai, palankiai priėmė „Auszroje“ skelbtas mintis, kurios padėjo atsikratyti giliai šaknis įleidusio tautinio nevisavertiškumo jausmo [13].

Aušrininkų laikotarpis įsipina į XIX a. antrosios pusės keturiasdešimties metų tarpsnį, susijusį su lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis Didžiojoje Lietuvoje draudimu. Šaltinių apie spaudos draudimo įvairius aspektus yra pakankama įvairovė, jų publikavimas, bibliografinių žinynų apie knygnešius ir daraktorius rengimas pagausėjo minint spaudos draudimo panaikinimo šimtmetį 2004 metais [9; 14; 6]. XIX a. antrojoje pusėje Mažoji Lietuva tapo ta dirva, kurioje buvo spausdinamas lietuviškas žodis, o „pasienio gyventojai kontrabanda gabendavo knygas iš Prūsijos“, ir buvo platinamos Suvalkų, Kauno, Vilniaus gubernijose [6, 137]. Šias mintis patvirtina ir *„Auszros“ archyve* skelbiami tekstai. Laiškuose M. Jankui buvo diskutuojama ne tik dėl „Auszros“ leidybos ir jos turinio, tačiau aktualizuojami ir kitų knygų, parengtų lietuvių Didžiojoje Lietuvoje, spausdinimo Mažojoje Lietuvoje klausimai. Mečislovas Davainis-Silvestraitis 1889 m. rašęs, jog „musu zokanai [Rusijos imperijos, – S. P.] daleidže spaudinti skirum knygutes už rubežiaus su įtura neprieszinga Maskolijei“, todėl jis O. Mauderodės spaustuvei Tilžėje išsiuntęs savo knygos „Patarlės ir dainos“ rankraštį [5]. Kitame to paties M. Davainio-Silvestraičio tekste „Žinios isz Lietuvos“ aprašoma įprastinė tam laikotarpiui pasienio gyvenimo situacija, kai nuo Raseinių pusės 35 vyrai, prisipirkę Smalininkuose, Vokietijos pasienio miestelyje, kontrabandinių prekių, vyko per sieną namo. Perėję sieną, keli buvo suimti Rusijos pasienio sergėtojų, tarp suimtųjų – „4 su degtine (spiritu), 1 su strelba, 1 su knygomis“ buvęs [16].

Jau buvo minėta, kad tarp publikuojamo šaltinio rinkinio autorių lietuvininkų veikėjų sąrašas nėra gausus, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad Mažosios (Prūsų) Lietuvos tautinio, kultūrinio gyvenimo fragmentai yra dažno laiško siužetinės detalės, kurios leidžia papildyti Mažosios Lietuvos XIX a. pabaigos panoramą ir ligšiolinę istoriografiją. Bendros kultūrinės abipus Nemuno gyvenusių lietuvių intencijos yra dažniausiai fiksuojama publikuojamo rinkinio susirašinėjimo tema, kurios moto galima įvardyti Andriaus Jono Vištelio-Višteliausko žodžiais: „Man lygey Zemaicziei kaip ir Pruſu Lietuwa <...> tai ant ßirdies guli...“ [31]. Daug dėmesio laiškuose skirta mokslo ir švietimo sklaidai tarp lietuvininkų, jų leidžiamų laikraščių turinio kokybei. Petras Vileišis, reaguodamas į Martyno Jankaus kvietimą publikuoti straipsnius jo leidžiamame „Garse“ (1886–1887 m., Tilžė), nurodė, jog laikraštis turi „szviesą płatinti, důti žmonems moksłą <...> apie ukę, nu kurios je galetu savo turtus padidinti <...>, apei savo krasztą, apei kitus krasztus“, nes ligtoliniuose „Garso“ numeriuose „mažai ką rasme del szviesos terp Lietuvninku papłatinimo“ [30]. Mokslo kaip pagrindinio lietuvių ginklo, padedančio kovoti prieš nutautėjimą, svarbą akcentavo ir A. J. Vištelis-Višteliauskas, lygindamas, turint omenyje skirtingą politinę padėtį, regis, nelabai korektiškai, Lietuvos ir Šveicarijos

situaciją. Jis teigė, kad Lietuva turi tik porą knygelių ir laikraštėlių, o Šveicarija leidžia šimtus laikraščių ir tūkstančius knygų trimis kalbomis. Knygos buvo traktuojamos kaip pagrindinis mokslo šaltinis, leidžiantis pažinti savo istoriją, „garbingiausiůsius Sentewiu weikałus“ ir tapsiantis pagrindiniu teisybės ir laisvės spinduliu [32].

Vienas iš barjerų, stabdžiusių glaudesnį lietuvių abiejose Nemuno pusėse kultūrinį bendradarbiavimą buvo per kelis šimtmečius susiformavusios skirtingos kultūrinės religinės tradicijos su besiskiriančia knygos, rašto kultūra: Didžiojoje Lietuvoje paremta lotyniškais, Mažojoje (Prūsų) Lietuvoje – gotiškiniais rašmenimis. „Auszros“ puslapiuose buvo ne kartą akcentuojamos abiejų *Lietuvų* laikraščiuose vartojamos kalbos skirtybės, pilnos įvairių germanizmų ir slavizmų [35], kita vertus, tarp lietuvininkų „Auszra“ neturėjusi didelio populiarumo, nes „toji esanti kas žin kokiomis maskoliszkomis skaitytinėmis spausta, kurias negalį [lietuvininkai] skaityti“ [12]. 1884–1887 m. Jurgio Mikšo leistame „Niamuno sarge“ ypač daug dėmesio buvo skirta bendriems kalbiniams dalykams, tikintis „susivienyjimo mūsų giminės kalboje ir rašte“ [21]. Analogiškų tikslų – Mažosios Lietuvos lietuvininkus pripratinti prie lotyniškų raidžių – siekė ir M. Jankaus „Garsas“, „nės gerai dalei maskoliszkoje Lietuvoje gyvenancziu viengencziu musu vokiszkos litaros nėra suprantamos, bet tik maskoliszkos <...> bei gražios ardvės lotyniszkos, o mums [Mažojoje Lietuvoje, – S. P.] vėl yra suprantamos kampůtos vokiszkos <...>“. Todėl, anot M. Jankaus, lotyniškos raidės būtų priimtinos visiems lietuviams, „o ir knygos tada galės pigesnės būti [...]“ [7].

Besiskirianti rašto tradicija, raidžių suvienodinimo problema atskleidžiama ir *„Auszros“ archyvo* šaltiniuose. A. J. Vištelio-Višteliausko literatūriniame publicistiniame laiške Jurgiui Mikšui, kuriame nuogąstaujama, ar „mano [Vištelio-Višteliausko, – S. P.] raβto buda lietuwiņkai Prusůse gali gerai skaityti, nes aβ raβau maiβytu budu – Zemosios ir Aukszstosios Lietuwos – kałba“ [34, 370]. Kita vertus, jis optimistiškai konstatavo, kad „po keleto metu bus wiſos mokslingosios wokiβkos knygos drukawotos lotyniβkomis litaromis a gal ir suwis gotiβka druka apleis“ [34, 375], be to, „wisas swietas pripažino, kad łotyniszkos literos geresnes, ne gadina teip akiū ir gražesnes yra: kad ir Wokeczei jau daugybę knygu łotyniszkomis literomis drukawodina“ [33]. Tenka pripažinti, jog 1883 m. A. J. Vištelis-Višteliauskas itin tiksliai nurodė priežastį, kuri suponavo pagrindinį skirtingų raštų kultūrų rezervuotos adaptacijos kitoje lietuviškoje aplinkoje barjerą. Jis rašė: „<...>wieną dalyka ne reiketu uźmirszt, o tai to, jog ne wisi źmones anapus rubeźiaus [Didžioje Lietuvoje – S. P.] iszmano apie gotiβką rasztą ir tas litaras paźysta. Ne wiens ten pamatęs sako: taï wokiβkas rasztas, todel turi but luteriszkas – o źinai <...> jeï luteri jie łaiko uź Eratika <...> arba wieros źmogu) <...> sako: „taï welniukszcziû rasztas!“ [33]. Religinis veiksnys buvo vienas iš svarbiausių, stabdžiusių vienodos rašysenos formavimą ir glaudesnį tarp lietuvių kultūrinį komunikavimą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje.

Vertingų minčių, papildančių Mažosios Lietuvos kultūrinio judėjimo panoramą, randama Georgo Sauerweino laiškuose, kurių didžioji dauguma adresuotų Martynui Jankui. Šie 30 laiškų, rašyti lietuvių ir vokiečių kalbomis, yra bene pirmosios G. Sauerweino rankraštinio palikimo publikacijos, kurios perteikia autoriaus bendrystę ir santykį su lietuvių veikėjais ir požiūrį į čia tarpusią kultūrinę tautinę aplinką, lietuvių kalbos jauseną. Po 1871 m., kai lietuvininkai, kaip ir kitos tautinės mažumos, pateko į Vokietijos imperijos germanizacinės politikos verpetą, G. Sauerweinas buvo vienas pirmųjų šviesuolių, kuris „bande Lietuwems tautišką Susipratimą prikelti“ [18]. Lietuvininkai 1878 m. pradėjo rašyti peticijas aukščiausiems imperijos valdovams ir kitiems pareigūnams su prašymu leisti mokyklose mokyti lietuvių kalba ir organizuoti deputacijas, kurios vežė peticijas kaizeriui. G. Sauerweinas talkino lietuvininkams, sukūrė ne vieną eiliuotą posmą kaizerio garbei, surašė ne vieną „peticijoną ikki Ciesoriaus Lie[tuwisʒkay] ir Wokisʒkay“ [23], nes prisitaikęs prie to laikmečio „Lietuwiû Sanlygû <...> be Abejonês tikėjo, kad per Praßymus bey Paßlowinimus ir Atlankymus karalißkû Namû bus Lietuwems pagelbėta“ [18]. Peticijų aktualijos dažnai buvo aprašomos ir laiškuose M. Jankui, kuriuose G. Sauerweinas mini aktyviausius peticinio judėjimo organizatorius iš įvairių krašto parapijų, pareiškia savo nuomonę dėl jų laikysenos lietuviškumo atžvilgiu [24; 26].

M. Jankus ir G. Sauerweinas buvo aktyvūs 1885 m. Tilžėje įkurtos pirmosios lietuvininkų kultūrinės draugijos „Birutė“ veikėjai. M. Jankus buvo vienas iš keturių draugijos įkūrėjų, G. Sauerweinas nuo pat pirmojo draugijos mėnesinio susirinkimo įsiliejo į birutininkų gretas skelbdamas pranešimuose lietuvišką žodį, turėjusį žadinti lietuvininkų pasididžiavimą sava istorija, kalbos skambumu. 1885 m. vasarą vykusiame „Birutės“ visuotiniame susirinkime, G. Sauerweinas pasidžiaugė, kad prieš kelerius metus kilęs susirūpinimas išsaugoti lietuvių kalbą pastaraisiais metais „vis ir vis daugiaus iszsiplėsdami visůtiną interesą dėl savęs randa“ [29].

G. Sauerweinas laiškuose užsimena „Birutės“ klausimu, ypač dėl jos propaguojamų idėjų. Panagrinėjus draugijos veiklos turinį akivaizdu, kad tai buvo pasaulietinio pobūdžio draugija, eliminavusi taip svarbų lietuvininkams religinį aspektą, todėl tarp pastarųjų „Birutė“ nebuvo itin populiari. G. Sauerweinui „nerupėjo Politika, bet wienat Tikėjimas, kurį išlaikant, jis dingojo [vylėsi, tikėjo, – S. P.] ir lietuwißka Kalba išsilaikys“ [18]. Laiškuose M. Jankui G. Sauerweinas užsimena apie savo neigiamą nuostatą į birutininkų antireliginius pasisakymus, nes, jo nuomone, „wissas theologisʒkas kaip ir wissas polytisʒkas ginczyjims su musů Byrutês mieriù ney jokio darbo ne tur <...>“ [25, 194]. Jis labai griežtai reagavo į „Birutės“ draugijos pirmininko Viliaus Bruožio, šias pareigas ėjusio nuo 1885 m. birželio iki 1887 m. vasario, ketinimus draugijos susirinkimuose kritikuoti religiją ir Biblijos tekstą, todėl jeigu ateityje V. Bruožis skaitytų „anti-Bibliszkus praneszimus“, pareikala-

vo jį, G. Sauerweiną, nedelsiant iš „raisto Byrutês draugsanariû isʒbrauktumbei“ [25, 194–195]. Šios Sauerweino mintys paliudija labai aiškią jo nuostatą tikėjimo atžvilgiu, kas, žinoma, negalėjo nekelti konfrontacijos tarp jo ir pasaulietišką veiklą propagavusių birutininkų, ir patvirtina priežastį, dėl kurios G. Sauerweinas apie 1887–1888 m. pasitraukia iš aktyvesnės draugijos veiklos.

„Auszros“ archyvo šaltiniai daugiausia koncentruojasi ties XIX a. paskutinio dvidešimtmečio laikotarpiu, tačiau jau buvo minėta, jog rinkinio pabaigoje yra labai svarbus M. Jankaus dienoraščio fragmentas, pateikiantis šeimos gyvenimo tremtyje Pirmojo pasaulinio karo metais siužetus. Šio dokumento vertę didina tai, jog medžiagos, ypač pirminių šaltinių, apie lietuvininkų padėtį tremtyje Rusijoje yra labai maža. Autentiškų liudijimų apie tremtinių padėtį pateikia XX a. pradžios Lietuvos visuomenės ir politikos veikėja Felicija Bortkevičienė, kuri karo metais organizavo pagalbą ištremtiems ir nukentėjusiems Prūsų lietuvininkams ir inicijavo „Lietuvių globos“ draugijos įkūrimą [27]. Istoriografijoje apie M. Jankaus šeimos istoriją tuo metu dažniausiai yra minimas tik pats tremties faktas [2], pateikiama nuoroda apie sunkias šeimos gyvenimo sąlygas [3], nes išsamesnei tremties situacijos analizei stokojama šaltinių. Nuo 1915 m. gegužės 16 iki birželio 6 d. apimantis dienoraštis yra sąlyginai trumpas laiko tarpsnis, tačiau pieštuku rašyti M. Jankaus sakiniai atspindi jo jauseną ir gyvenimišką patyrimą atsidūrus toli nuo gimtinės, santykius su vietos gyventojais ir siekį išlikti atšiauriomis sąlygomis, išgyvenimus mirus jauniausiajam penkerių metų sūnui Endriui [8, 425], tėvui [8, 443], esant atskirtam nuo savo dukterų [8, 434]. Neabejotinai šis dokumentas bus vertingas mokslininkams, tyrinėjantiems Pirmojo pasaulinio karo metais deportuotų į Rusiją lietuvininkų istoriją, ir M. Jankaus biografams.

Apibendrinant pasakytas mintis, reikia pabrėžti neabejotiną *„Auszros“ archyvo* mokslinę vertę, aukštą tekstologinį šaltinių pateikimo lygį. Leidinio turinys yra puiki medžiaga tolesniems tarpdisciplininiams aušrininkų istorijos ir modernios lietuvių tautos tapsmo, Mažosios Lietuvos kultūrinės ir tautinės raidos tyrimams, kuriuos neabejotinai papildys naujos *„Auszros“ archyvo* dokumentuose išskirtinos įžvalgos ir vertinimai.

NUORODOS

1. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje*: XIX amžiaus Lietuva. Vilnius, 1996, p. 288.

2. ALŠĖNAS, Pranys. *Martynas Jankus:* Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai. Torontas, 1967, p. 330.

3. ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*: fotografuotinis leidimas. T. 2. Vilnius, 1992, p. 52.

4. DAUGELAITIS, V. Ir vėl aš su savo dvylekiu. *Prūsų Lietuvos savaitraštis,* 1914, geg. 22, nr. 21, p. 1–2.

5. DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas. Laiškas Martynui Jankui, 21 (9) Vasario 1889 m. Kalnui. F 179-181. Iš *„Auszros“ archyvas:* Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 124.

6. *Didžiosios knygnešių bylos*. Sud. Algimantas Katilius. Vilnius, 2006.

7. JANKUS, Martynas. Mylimieji Lietuvininkai! *Garsas,* 1886, spal. 17, nr. 1, p. 1.

8. Martynas JANKUS. Šeimos deportacijos į Rusiją užrašai [1915] 5-ta brošura. Iš *„Auszros“ archyvas: Martyno Jankaus rinkinys,* Vilnius, 2011, p. 425–453.

9. KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904.* Vilnius, 2004.

10. KAUNAS, Domas. „Auszros“ archyvas ir jo likimas. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 42.

11. KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje.* Vilnius, 1994, p. 34.

12. K. V., Klaipėda. *Auszra,* 1885, nr. 10–11, p. 362.

13. *Lietuvių literatūros istorija, XIX amžius.* Vilnius, 2001, p. 90–91.

14. *Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla*. Sud. Antanas Tyla. Vilnius, 2004.

15. MATULEVIČIUS, Jonas. Laiškas Martynui Jankui, Kielce 15. IX 1884. F 179–198. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 161–162.

16. MD Silvestroitis. Žinios isz Lietuvos. F 179-180/4. Iš *„Auszros“ archyvas:* Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 121.

17. NOVIAKAS, Motiejus. Laiškas Martynui Jankui, Wałajtiszke, Gegužio 21 d. 1884 m. F 179-209. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 179.

18. Pradžia tautišško Susipratimo Prusu Lietuwiu. *Kaimynas,* 1905, nr. 4, Jan. 27, p. 26.

19. Pratarmė. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 8.

20. ROEMERIS, Mykolas. *Lietuva*: studija apie lietuvių tautos atgimimą. Vilnius, 2006.

21. S. [DAVAINIS-SILVESTRAITIS, Mečislovas]. Nauja sėkla. *Niamuno sargas*, 1885, geg. 8, nr. 19, p. 1.

22. SAFRONOVAS, Vasilijus. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. *Acta historica universitatis Klaipedensis.* T. 7: Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį. Klaipėda, 2008, p. 84.

23. SAUERWEIN, Georg. Laiškas Martynui Jankui. 20. F 179–216. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 204.

24. SAUERWEIN, Georg. Laiškas Martynui Jankui. F 179–214. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 198–202.

25. SAUERWEIN, Georg. Laiškas Martynui Jankui, Lazdynůse, 18. 11 1886. F 179–213/1. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 194–195.

26. SAUERWEIN, Georg. Laiškas Martynui Jankui, F 179-217. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 206–208.

27. SUBAČIUS, Liudas. *Aplenkusi laiką*: Felicija Bortkevičienė, 1873–1945. Vilnius, 2010, p. 73–82.

28. ŠLIUPAS, J. *Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 19-tame šimtmetyje.* Chicago: „Lietuvos“ spauda, 1910, p. 11.

29. Tilžė. *Auszra.* 1885, nr. 10–11, p. 364.

30. VILEIŠIS, Petras. Laiškas Martynui Jankui. F 179-250/5. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 315–316.

31. VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS, Andrius Jonas. Laiškas Jurgiui Mikšui, Orliniec d.

20.V.1881. F 179–255/5. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 333–337.

32. VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS, Andrius Jonas. Laiškas Jurgiui Mikšui. F 179–257. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 325–327.

33. VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS, Andrius Jonas. Laiškas Jurgiui Mikšui. Erelnyczioj, d. 26 Sausio [1883]. F. 179–264. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 395–400.

34. VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS, Andrius Jonas. Literatūrinis publicistinis laiškas Jurgiui Mikšui. F 179-263. Iš *„Auszros“ archyvas*: Martyno Jankaus rinkinys. Vilnius, 2011, p. 368–395.

35. Vokiečių priepažintis. *Auszra,* 1885, nr. 4–5, p. 112.

Įteikta 2012 m. vasario mėn.